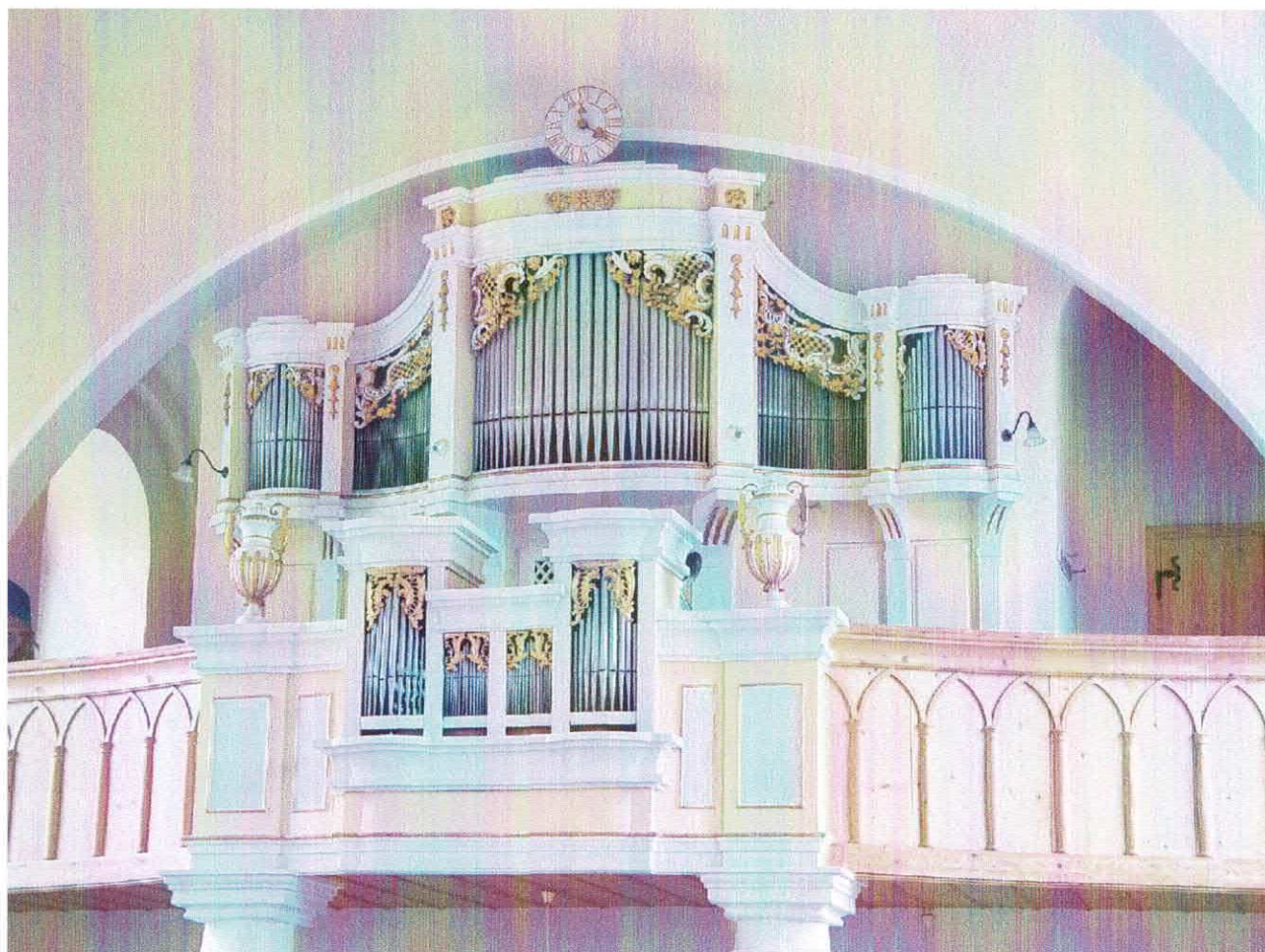

VSTUPNÍ RESTAURÁTORSKÝ ZÁMĚR

na obnovu varhanního stroje v kostele sv. Václava v Harrachově

Nástroj je evidován v seznamu kulturních památek pod r. č. ÚSKP 2572

Zpracoval diecézní organolog Václav Uhlíř
na základě vstupní prohlídky varhan, provedené dne 25. ledna 2023

OBSAH

- A) Lokalizace varhan
- B) Rešerše literatury a pramenů
- C) Popis a stav nástroje
- D) Varhanářský rod Barthů a jejich tvorba
- E) Koncepce restaurátorského zásahu
- F) Návrh restaurátorského postupu
- G) Návrh technologických postupů
- H) Návrh použitých materiálů
- CH) Přílohy a fotodokumentace

A) Lokalizace varhan

Obec: Harrachov
Vikariát: Jilemnický
Kraj: Královéhradecký
Objekt: kostel sv. Václava
Vlastník: Římskokatolická farnost Harrachov
Adresa: Harrachov 213, 512 46 (kontaktní adresa: 512 43 Jablonec nad Jizerou 429)
Kontakt: Mgr. Ivo Kvapil, administrátor, tel.: 737 407 587, e-mail: kvapil.ivo@dihk.cz

B) Rešerše literatury a pramenů

Pamětní kniha farnosti Harrachov (uložena na faře v Jablonci nad Jizerou) uvádí:

1826 – varhany se 14 rejstříky postavil Johann Barth za 769 zlatých (s. 126)

1833 – ladění varhan Johann Barth (s. 337)

1849 – 1850 – oprava varhan Johann Barth za 150 zlatých (s. 168)

Katastr varhan z roku 1914 uvádí:

1825 – varhany postavil Johann Anton Barth

1875 – opravil Franz Kunz z Trutnova

1895 – opravil Wenzl Lorenz

Katastr varhan z roku 1917 uvádí:

1826 – varhany postavil Johann Barth z Dolní Olešnice

1849 – opravil Johann Barth z Pilníkova

1897 – opravil Joh. Fries z Trutnova

1917 – opravil Josef Koblíř z Lomnice nad Popelkou

Přihlašovací archy varhan, pořizované v tehdejších Sudetech v roce 1944 uvádějí:

1942 – obnovení prospektu a renovace 1942 Karl Berschdorf, Nisa, Slezsko. Část kovových píšťal byla v předešlé válce odeslána a nahrazena píšťalami dřevěnými, které jsou ještě dnes v nástroji.

Teprve v roce 1942 byly pro špatný stav kovových píšťal vestavěny tyto píšťalové rejstříky:

píšťaly v prospektu:

60 zinkových píšťal a 57 cínová slitina

rejstříkové píšťaly:

24 píšťal pro Oktávu 2'

42 píšťal pro Dolce 4'

36 píšťal pro Mixturu

Publikace Historické varhany v Čechách (Libri 2000) uvádí:
Jan Barth 1826, prospekt 117 píšťal v 5 polích (s. 192)

Publikace Varhany Královéhradecké diecéze (Garamon 2007) uvádí:
Dvoumanuálový nástroj postavil Johann Anton Barth z Dolní Olešnice za 769 zlatých. (s. 101)

C) Popis a stav nástroje

Nástroj je vestavěn do výtvarně zajímavé dvoudílné varhanní skříně, opatřené bílým nátěrem a zlacenými řezbami. Na korunní římse jsou umístěny hodiny, které jsou převodovým mechanismem propojeny s hodinami věžními. Hrací stůl stojí volně uprostřed kůru a je propojen s pozitivem v zábradlí kůru. Vzduchovou soustavu tvoří původní klínový měch, umístěný za varhanami, doplněný ventilátorem Ventus německé firmy Laukhuff.

Nástroj je po konstrukční stránce dochován téměř v původním stavu. Drobné změny se v minulosti realizovaly pouze na hracím stole. Větší zásahy jsou patrné na píšťalovém fondu, což potvrzuje i zápis z roku 1944.

Dle zápisu v pamětní knize je návrh původní dispozice v tomto znění:

Hlavní stroj:

Bour= dfl. 8', *Viola de Gamba* 8', *Principal* 4', *Dulciana* 4',
Quinta 3', *Octav* 2', *Quinta* 1 1/2', *Mixtura* 1' 3x

Pozitiv:

Copula Major 8', *Copula Minor* 4', *Principal* 2'

Pedál:

Sub Bass 16', *Octavbass* 8', *Super=octav* 4'

Současné názvosloví je následující:

I. manuál		II. manuál		Pedál	
Portunal	8'	Copula	8'	Subbas	16'
Gamba	8'	Copula	4'	Burdonbas	8'
Principal	4'	Principal	2'	Oktávbas	4'
Dulce	4'				
Quinta	3'				
Octav	2'				
Rauschquint 2x					
Mixtur 3x		manuálová spojka přetahem klaviatury			

Během 1. světové války a v roce 1942 došlo k výměnám píšťalového fondu u několika rejstříků. V hlavním stroji byla vyměněna původní *Viola da gamba* 8' za novější *Gambu* 8', nepůvodní píšťaly jsou vloženy do rejstříků *Dolce* 4', *Octava* 2' a *Mixtura* 3x. Nepůvodní je celý prospekt hlavního stroje, který je sestaven ze zinkových a novějších cínolověných píšťal. Píšťalový materiál v pozitivu a pedálu se jeví jako původní.

Stav původních kovových píšťal je však žalostný. Píšťaly jsou zhotoveny z enormně tenkého olovnatého plechu, což mohlo být způsobeno i nedostatkem materiálu a drahotou po napoleonských válkách. Tenký plech měl evidentně vliv i na letování, které je po řemeslné stránce provedeno velmi neodborně. Staré kovové píšťaly se bortí, jsou poničené snahou o naladění, a jejich případné restaurování bude problematické, ne-li nemožné. S podobným problémem se ostatně nedávno potýkal i restaurátor v Žirči, kde je rovněž nástroj J. A. Bartha z roku 1829. V zájmu kvalitního zvuku se nakonec rozhodl pro kopie téměř kompletního kovového píšťalového fondu.

U nepůvodních prospektových píšťal byly shledány velké naddélky, způsobené pravděpodobně změnou menzury. Při případném obnovení cínového prospektu hlavního stroje je třeba zjistit, proč tomu tak je a konfrontovat menzury s původními píšťalami v pozitivu, případně s dochovaným prospektem v Chotěvicích.

Dřevěné píšťaly jsou většinou v původním stavu. Napadení červotočem nebylo zjištěno, pouze většina píšťal v basové poloze byla v minulosti přelepena papírem.

Hrací stůl je propojen s varhanní skříní pozitivu. Rozsah manuálů je C – f³ (54 tónů), pedál má rozsah C – a (18 tónů) s krátkou spodní oktávou. Z celého pedálu se ozývá jen několik málo tónů, protože traktura pedálu je v havarijním stavu. Hrací stůl je opotřeбенý a v minulosti byl již upravován. Většina kostěných potahů na spodním manuálu je patrně původních. Stejný potah mají například i varhany v Chotěvicích (1833). Potahy na horním manuálu jsou již novější, celuloidové, a jsou poškozeny tepelným ohřívacem. Opravy jsou patrné i na potažení dolního manuálu, kde několik potahů zcela chybí. Klávesy mají velké boční vůle zejména ve střední exponované poloze.

Pedálnice je původní a již od výroby nekvalitní. Klávesy jsou zprohýbané, silně opotřeбенé a postrádají řádné vedení. Manubria jsou umístěna po obou stranách klaviatur ve dvou sloupcích a jsou pravděpodobně novějšího data včetně porcelánových popisků. Notový pult pochází pravděpodobně od varhanáře Berschdorfa z roku 1940. Na korpusu hracího stolu je navěšena elektroinstalace.

Podrobná revize stavu vzdušnic a traktury nebyla vzhledem k jejich nepřístupnosti provedena. Na první pohled však upoutá primitivní zpracování píšťalnic, které jsou zhotoveny pouze z jednoho kusu dřeva (prkna). Podobně úsporné řešení lze vidět i u ostatních dochovaných Barthových varhan. V pozitivu je použit vějířový způsob rozvodu traktury. Skutečný rozsah poškození bude stanoven až po rozebrání a podrobném restaurátorském průzkumu.

Ve špatném stavu je vzduchová soustava, která se skládá z jednoho čerpacího a jednoho zásobního klínového měchu. Okožení měchu je ztřeštělé a zcela nefunkční je regulace vzduchu.

Varhany se sice dosud používají, ale vlivem dlouhodobé absence údržby je celý nástroj silně znečištěn a rozladěn. Celkový zvukový obraz je v důsledku vadné vzduchové soustavy zkreslený a jednotlivé píšťalové řady jsou intonačně nevyrovnané. Tlak vzduchu nebylo možné vzhledem k nefunkční regulaci vzduchu seriózně změřit. Při nouzovém mechanickém čerpání byl naměřen tlak kolem 750 Pa a výška ladění 440 Hz/3,5°C.

D) Varhanářský rod Barthů a jejich tvorba

Johann Antonín Barth (1767 – 1844) byl pravděpodobně varhanářským samoukem. Svou dílnu založil začátkem 19. století v Dolní Olešnici a postavil několik zajímavých nástrojů. Podle dobového svědectví pracoval „z lásky ke katolické víře“. Z jeho tvorby se však dochovaly pouze tři dvoumanuálové nástroje – v Harrachově, Chotěvicích a Žirči, a jeden pozitiv s pedálem v Žíželevsi. Konstrukčně i dispozičně vychází Barth z tradic české varhanářské tvorby 18. století a po výtvarné stránce je každý jeho nástroj zcela ojedinělý a jinak zdobený. Po řemeslné stránce jsou Barthovy nástroje na dosti nízké úrovni, ale zajímavá je jejich výtvarná a kupodivu i zvuková podoba.

Po smrti J. A. Bartha převzal dílnu jeho syn Johann Barth (1811 – 1869), který se přestěhoval do Pilníkova. Jeho nástroje jsou po všech stránkách vypracovanější a dodnes se jich dochovalo poměrně velké množství. Za pozornost rozhodně stojí monumentální nástroj v Horní Brusnici z roku 1846.

Činnost varhanářského rodu Barthů končí u syna Johanna Bartha – Jana Křtitele Bartha (1841 – po 1887), který se však samostatně neprosadil a pouze pomáhal v dílně otce a po jeho smrti pracoval pravděpodobně u Franze Kunze v Trutnově.

E) Koncepce restaurátorského záměru

Nástroj v Harrachově se dochoval i přes četné zásahy do píšťalového fondu v původním stavu. Jeho význam umocňuje i skutečnost, že od J. A. Bartha se mnoho nástrojů nedochovalo. Je proto žádoucí navrátit nástroji jeho plnou funkčnost a pokud možno i původní zvukový charakter. Ten lze napodobit na základě zvuku dochovaného původního píšťalového materiálu, případně inspirací u ostatních dochovaných varhan. Neméně důležitým cílem je preventivní konzervace a uchování nástroje pro budoucí generace.

F) Návrh restaurátorského postupu

Demontáž, čištění, průzkum

Po rozebrání a odvozu nástroje do dílny bude provedena důkladná revize stavu všech součástí a bude svolán kontrolní den za účasti památkářů. Po té bude zpracován tzv. realizační restaurátorský záměr. Současně s průzkumem bude provedena podrobná fotodokumentace všech dílů.

Rozebrané součásti budou vyčištěny mechanickým způsobem, například vysavačem, případně tlakovým vzduchem. Některé obzvláště znečištěné díly budou omyty přehřátou párou. Čištění se týká i vnitřních částí varhanní skříně včetně podlahy. V případě nápisů bude dbáno na jejich zachování.

Konzervace

Dřevěné součásti budou preventivně ošetřeny roztokem proti červotoči. Bude použit Lignofix Varhany III, případně jiný atestovaný a předem schválený prostředek. V případě potřeby budou poškozené části zpevněny Solakrylem BT, BMX nebo směsí vosků a pryskyřic. Kovové součásti budou po mechanickém odstranění koroze ošetřeny tanátováním nebo zinkochromátováním.

Varhanní skříň a korpus hracího stolu

Povrchová úprava varhan není předmětem tohoto restaurátorského záměru. Případná obnova povrchové úpravy by musela být svěřena restaurátorovi s příslušnou licenci. Truhlářská podstata varhanní skříně a stolu bude opravena. V praxi to znamená klížení uvolněných spojů, oprava popraskaných výplní, prošlapaných částí hracího stolu, oprava vadných zámků, aretací a podobně. V případě potřeby bude vnitřek skříně ošetřen proti červotoči.

Hrací stůl

Hrací stůl je konstrukčně propojen s varhanní skříní pozitivu v zábradlí kůru a po statické stránce je v pořádku. Klaviatury budou po rozebrání důkladně očištěny, budou odstraněny kůže a plsti a vše bude konzervováno. Po té budou konzervovány vodící trny kláves mikrokrytalickým voskem. Dosedací plochy kláves budou nově okoženy. Nepůvodní celuloidové potahy na druhém manuálu budou odstraněny a budou nahrazeny kostěnými. Na hlavním manuálu budou chybějící kostěné potahy doplněny a nepůvodní nebo poškozené potahy nahrazeny identickým materiálem. Po té budou vymezeny vůle kláves a bude seřízena manuálová spojka. Manubria budou ponechána, protože původní manubria se od J. A. Bartha dosud nepodařilo dohledat. Porcelánové popisy budou obnoveny, aby byla zaručena jejich čitelnost. Pedálnice bude očištěna, truhlářsky opravena, otvory v čele trámu budou nově okoženy, vůle vymezeny, a celá pedálnice bude konzervována voskováním. Varhanní lavice bude truhlářsky opravena.

Traktura

Tónová i rejstříková traktura je původní a bude zachována. Použitelné kovové součásti budou po očištění konzervovány tanátováním nebo zinkochromátováním. Nepoužitelné součásti budou nahrazeny vhodným materiálem. Dřevěné součásti budou očištěny přehřátou párou a uvolněné spoje na hřídelnicích budou zpevněny. Všechny dřevěné části budou preventivně ošetřeny proti červotoči. Abstrakty budou očištěny, truhlářsky opraveny a zničené budou nahrazeny restaurátorskou kopií. Regulační matky budou zachovány, nepůvodní budou nahrazeny kopiemi. Rejstříková traktura bude po rozebrání očištěna a preventivně ošetřena proti červotoči. Vychozená ložiska hřídelí budou překalibrována na potřebný rozměr os. Pečlivě budou vymezeny všechny vůle v pohyblivých spojích.

Píšťaly

Kovové píšťaly budou očištěny stlačeným vzduchem a následně omyty mýdlovým roztokem s oplachem destilovanou vodou. Vzhledem k tomu, že drtivá většina kovových rejstříků na hlavním stroji je složena z původních a nově dodaných píšťal tovární výroby, bude zapotřebí zvážit, jak s tímto nesourodným materiálem pracovat dál. Konečné řešení je potřeba konzultovat se všemi zainteresovanými stranami v rámci kontrolního dne. Prioritou by mělo být vždy zajištění zdravého zvuku nástroje.

U dřevěných píšťal je situace méně komplikovaná, protože většina píšťal je původních a schopných restaurování. Po mechanickém očištění budou truhlářsky opraveny a nepůvodní spoje (hřebíky, vruty, drátování, přelepy papírem...) budou odstraněny. Případné nepůvodní výřezy budou vysazeny na správnou výšku. Zátky krytů budou nově překoženy a obnoveny budou ladící klíny otevřených píšťal.

Vzdušnice

Po demontáži budou vzdušnice očištěny a odstraněny případné polepy. Po té budou vzdušnice truhlářsky opraveny a preventivně konzervovány. Kancelý budou prolity klihem a popraskané mřížiny budou vyšpánovány. Stav okožení (ventily, pojezdy, půlpety) bude zjištěn až po rozebrání. V případě potřeby budou u ventilů odstraněny všechny kůže, ventily budou překalibrovány na dosedacích plochách a po té budou okoženy ventilovou kůží. Podobným způsobem se bude postupovat u půlpet a pojezdů zásuvek.

Kování ve ventilové komoře bude očištěno, mosazné součásti budou po konzervaci mikrokrytalickým voskem ponechány, rezavé ocelové spojovací dráty budou nahrazeny novým nerezovým materiálem. Ostatní kovové součásti vzdušnic (svorky, aretace vík ventilových komor, madla atd.) budou po očištění zbaveny koroze a konzervovány tanátováním nebo zinkochromátováním.

Píšťalnice budou po očištění prověřeny, zda v rozvodech nedochází k úniku vzduchu. Po případném utěsnění budou konzervovány roztokem proti červotoči. Zároveň bude překontrolována kalibrace spodních ploch a píšťalnice budou napasovány na vzdušnice tak, aby nedocházelo k únikům vzduchu kolem zásuvek a aby byl zároveň zaručen přiměřeně lehký chod rejstříkové traktury. Případné dodání Schmidových těsnících kroužků bude předmětem konzultace. Stoličky a věšáky budou po očištění truhlářsky opraveny a konzervovány. Silně poškozené stoličky a věšáky budou nahrazeny kopiemi.

Vzduchová soustava

Klínový měch s mechanickým čerpáním bude rozebrán a odpařením bude odstraněno veškeré okožení včetně pantů. Křídla měchů budou očištěna, konzervována a spojena novou bezchromovou kůží. Truhlářsky zpevněna a konzervována bude dřevěná stolice a po té bude klínový měch vrácen na původní místo a po konzultaci s organology bude nastaven optimální tlak vzduchu. Bude zhotoven nový regulátor vzduchu s dostatečným průtokem vzduchu. Ventilátor bude revidován, promazán a ponechán. Bude prověřeny všechny vzduchovody a případné netěsnosti budou přelepeny kůží.

Kompletace, intonace a ladění

Nástroj bude po obnově jednotlivých součástí zkompletován a bude seřízena traktura. Po té budou jednotlivé píšťalové řady osazeny, naintonovány a naladěny na optimální tlak vzduchu. Intonace a ladění proběhne na základě dobových zvyklostí. Výška a způsob ladění budou stanoveny na základě zvukových zkoušek a konzultací.

Ostatní práce

V průběhu restaurátorských prací bude prováděna dokumentace a budou zaznamenány všechny případné nápisy nalezené ve varhanách. Bude průběžně prováděna podrobná fotodokumentace všech zásahů před restaurováním, během restaurování a po skončeném restaurování. Do tří měsíců po kolaudaci bude předložena restaurátorská zpráva podle metodiky NPÚ včetně fotodokumentace.

G) Návrh technologických postupů

Při restaurování budou používány pouze materiály a postupy, odsouhlasené v rámci památkového dozoru. Čištění dřevěných součástí bude provedeno nejprve mechanicky, případně s použitím tlakového vzduchu. Na silně znečištěné nebo přelepované části bude použita přehřátá pára. Konzervace dřeva bude probíhat chemickou cestou pomocí přípravku Lignofix Varhany III, případně jiného schváleného atestovaného prostředku. Píšťaly a menší dřevěné součásti budou ošetřeny ponořením do konzervační lázně, neskladné části budou opakovaně natřeny. Případné lepení dřevěných částí bude provedeno kostním nebo kožním kličem. Kovové píšťaly budou omyty ve vlažném mýdlovém roztoku a opláchnuty destilovanou vodou. Konzervace kovových částí bude po mechanickém ošetření a případném odřezání provedena tanátováním nebo zinkochromátováním a povrch bude uzavřen mikrokrystalickým voskem. Pro okožení měchů bude použita hovězí bezchromová kůže. Pro okožení ventilů ovčí kůže. K lepení lze použít teplý kožní klič, případně jiné lepidlo dle doporučení organologů. Pro výměnu vadných kování abstraktů a dalších součástí traktury bude použit nerezový drát příslušné síly.

Obnova elektroinstalace k ventilátoru není předmětem tohoto záměru.

H) Návrh použitých materiálů

Lignofix Varhany III, ředěný v etanolu, Solakryl BT nebo BMX, toluen, líh, včelí vosk, parafín, kalafuna, terpentýn, mikrokrystalický vosk, dřevo, kůže, dráty, kostní a kožní klič, kontaktní lepidlo, disperzní lepidlo, materiály pro případné kopie kovových a dřevěných píšťal.

Václav Uhlíř

diecézní organolog
e-mail: uhlir.varhanik@tiscali.cz
mobil: +420 607 935 859

Václav Uhlíř